

V. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

Patrick Sériot

*Centrinės ir Rytų Europos
istorinės ir lyginamosios epistemologinės kalbotyros
mokslinių tyrimų centras (CRECLECO),
Lozanos universitetas, Šveicarija¹*

KALBA, VALDŽIA IR KŪNAS²

[231] „Santykių tarp individo ir visuomenės klausimą galima suformuluoti taip: kaip gali būti, kad žmogus skiriasi nuo visų kitų žmonių, bet tuo pačiu metu yra panašus į kai kuriuos iš jų ir į visus?“ (*Enciklopedija Universalis*, straipsnis „Individas ir visuomenė“).

1920–1930 metų sovietų lingvistika nėra vienbalsis, sustingęs uždaras diskursas, bet priešingai, – spalvingas, prieštaringas ir paradoksalus, platus tyrimų bei eksperimentų laukas. Užuo tenkinusis politikos gairių žymėjimu, ji, be kitų savo tikslų, siekia permąstyti santykius tarp individo ir bendruomenės. Beje, sovietų lingvistikos tikslai dažnai yra praktiški: „įveikti neraštingumą“ (*likbez*), kurti raidynus, norminti neseniai sukūrusias raštą kalbas. Tačiau už šių, viena vertus, grandiozinių, kita vertus, labai realių užduočių, slypi esminė antropologistinė mintis, kuri, be abejo, nebuvo išnagrinėta visais aspektais.

Daug kartų buvo mėginama pereiti nuo individualios prie „socialinės psichologijos“ prisidengus „buržuazinės lingvistikos krize“ ir aiškia vertybių skale: visa, kas kolektyviška, vertinama, o kas individualu – ne. Taigi yra daug būdų sukonstruoti bendruomenę kaip diskurso objektą. Netrukus paaiškėja, kad suformuluoti kolektyvų (grupių) apibrėžtį, nusakyti jų santykį su individu, taip pat ir su *šoninėmis* ribomis (aplinka) yra labai sudėtinga. Grupė gali būti vertikali arba horizontali. Vertikali – visa tauta, susidedanti iš įvairių klasių, kalbančių tos pačios kalbos variantais. Horizontali – kuri nors viena didžiulė socialinė klasė ([232] pavyzdžiui, viso pasaulio proletarai, neatsižvelgiant į jų tautybes, sudaro *tą patį turinį* nepriklausomai nuo jų kalbėjimo būdo. Trečioji grupavimo galimybė yra labai smulkus kolektyvų suskaldymas. Tokiu atveju tyrinėjama tam tikro kaimo valstiečių, tam tikro miesto, o neretai ir gamyklos ar cecho, darbininkų ir t. t. kalba.

Marro – Stalino, Vološinovo – Danilovo laikotarpiu susipriešina keletas individo ir kolektyvo kalbos santykio koncepcijų, kartais jos išprovokuoja aštrius debatus, kartais – nutylėjimą. Tačiau šis lemiamas diskurso apie kalbą SSRS laikotarpis skatina išskelti esminius santykio tarp kalbos/ vi-

¹ Centre de recherches en histoire et épistémologie comparée de la linguistique d'Europe centrale et orientale (CRECLECO).

² SERIOT, P., 2004. La langue, le pouvoir et le corps. In: éd. P. SERIOT & A. TABOURET-KELLER. *Le discours sur la langue sous les pouvoirs autoritaires*, Cahiers de l'ILSL, n° 17. Univ. de Lausanne, 231–259. Prieiga: <http://www2.unil.ch/slav/ling/recherche/biblio/04Dict-txt/04Dicttxt.html>

suomenės, kalbos/ politinės erdvės, valdžios/ kalbos institucijų klausimus ir taip atkreipti dėmesį į antropologinį klausimą: bet kurios grupės (o ne atskirų individų) esminis bruožas yra ryšys (glaudus ar palaikomas, dažniau heterogeniškas nei homogeniškas) su unikalia praktika: kalba.

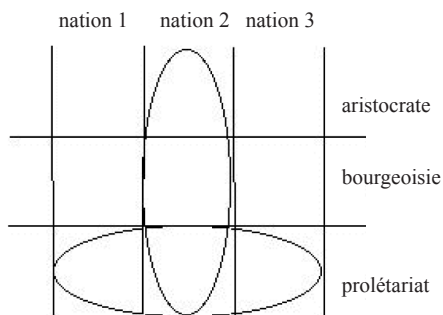
Taigi Stalino laikotarpiu įvyko kažkas panašaus į radikalų perversmą. Šį reiškinį, kurį L. Trockis vadino „Stalino Termidoru“³, kiek man yra žinoma, tyrė filosofijos⁴ istorija, bet ne diskursas apie kalbą⁵. Norėtume čia apsvarstyti tezę: „grįžimas prie sveiko proto“ 1950 metais, Stalino įsikišimo į kalbotyrą metu, turi daug daugiau sąsajų su totalitarinės visuomenės vizija nei su ankstesnio periodo hipersociologinėmis tiek Marro, tiek Jazykfronto ar jų pasekėjų teorijomis.

Priešingai 1920–1930 m. ekstremalios įtampos laikotarpiui, mes bandysime nustatyti, kad Brežnevo laikų „minkštasis totalitarizmas“ [233] yra tikrai kenksmingesnis, ir taip paneigti įkaltus *a posteriori* vaizdinius.

³ TROTSKY, L., 1930. *Thermidor et Bonapartisme*. 26 novembre. Šaltinis nenurodytas. Prieiga: <http://www.marxists.org/francais/trotsky/oeuvres/1930/11/301126a.htm>

⁴ Plg. Zapata 1983.

⁵ „Diskurso apie kalbą“ terminas čia suprantamas žymiai plačiau nei kalbotyroje. Jo kaip mokslinės disciplinos sociologinę bei profesinę apibrėžtį ir ribas nusakė Mokslo akademijos ir universitetai. Tai įvairiausių tekstų, turinčių tik vieną bendrą dalyką – žodį „kalba“, visuma. Šį neaiškių kontūrų dalyką, „diskursą apie kalbą“, paaiškina tokios sudėtinės dalys: bet koks teisinis tekstas apie kalbų planavimą, bet koks poetinis manifestas, bet kokia utopinė svajonė apie universalią kalbą, bet koks įvadas į gramatiką, kalbantis apie studijuojamos kalbos grožį ir pranašumą, bet koks literatūrinis tekstas apie žmonių kalbos stilių ar apie negalėjimą išsireikšti viena ar kita kalba. Rusijoje diskursas apie kalbą unikalus tuo, kad čia labai jautriai reaguojama į tapatybės nesaugumą ir į jo sukeltą įtampą. Šis darbas yra platesnio mokslinio tyrimo, analizuojančio diskursą apie kalbą Rusijoje kaip giluminių srovių rusų kultūroje indikatorių, dalis.

1 pav.

Trečiasis XX amžiaus dešimtmetis SSRS prasidėjo įtampa tarp dviejų, antitezinių ir redukcinių, modelių: 1) *psichologizmo* (Baudouino de Courtenay ir Šachmatovo nuomone, kalba egzistuoja tik individų šnekoje, o nacionalinės kalbos idėja tėra abstrakcija⁶, neturinti jokio pagrindo tikrovėje) ir 2) *sociologizmo* (Vološinovo nuomone, šnekamosios kalbos struktūrai išimtinai būdingas *socialinis* pobūdis). Netrukus visi pritaria idėjai, kad individas egzistuoja tik kaip *socialinė būtybė*. Bet tada problema tampa pati *grupės* apibrėžtis. Pripažįstama, kad vienintelis *realus* būdas būti žmonėmis, įvertinus viršutinę ribą (*žmonija*, pernelyg apibendrintas, abstraktus, antiistorinis terminas) ir apatinę ribą (*individas*, kita neaiški abstrakcija, atskirta nuo savo socialinių ir istorinių egzistavimo sąlygų), yra būti *kolektyvu* (*grupe*).

⁶ „Kalba egzistuoja tik tų individų, tų asmenų arba žmonių smegenyse, ausyse ir psichikoje, kurie sudaro tam tikrą kalbinę bendruomenę. Kokia nors etninė ar nacionalinė kalba yra gryna abstrakcija, apibendrinanti konstrukcija, sukurta iš įvairiausių tikrai egzistuojančių kalbų. Tokia etninė arba nacionalinė kalba yra padaryta iš kalbinių ir nekalbinių asociacijų, kurios yra būdingos tik individams, o abstrakčia prasme, – taip pat ir tautoms bei etninėms grupėms.“ (Baudouin de Courtenay 1904).

⁷ *Nation* – tauta, *aristocratie* – aristokratija, *bourgeoisie* – buržuazija, *prolétariat* – proletariatas (*vert. past.*).

Ribų problema aktuali ne tik išorės kontūrams, bet ir vidinei bendruomenės sudėčiai. Analizuodami diskursą apie kalbą SSRS, norėtume panagrinėti perėjimą tarp dviejų kolektyvinio identiteto vaizdinių: nuo padalijimų į monolitinį vieneta, nuo heterogeniškumo į homogeniškumą, nuo klasių kovos – į angelišką vienbalsiškumą. Kitaip tariant, norėtume perskaityti kalbininkus tam, kad jų mintyse iššifruotumėme maštančią visuomenę. Abiem atvejais ant kortos statome grupės kaip *kūno įvaizdį*. Tačiau perėjime tarp šių opozicinių polių nėra griežtos chronologijos, kaip tvirtina trockistinė kritika, čia galima išvesti skirtingų laikotarpių *dominantes* į netiesinę chronologiją.

1. Daugialypė kalba ar padalinta visuomenė

1.1. Evoliucionizmas ir išlikimo teorija

Trečiojo XX amžiaus dešimtmečio pradžioje kalbotyros moksle pasirodo tokių darbų kaip *La composition sociale de la langue russe contemporaine (Šiuolaikinės rusų kalbos socialinė sudėtis)*⁸. Kartu toliau publikuojami ir tradiciniai darbai (1924 m. pasirodžiusi P. Buzuko knyga *Questions fondamentales de la linguistique (Pagrindiniai kalbotyros klausimai)* buvo tikras tradicinio psichologinio metodo pavyzdys, sekantis Potebnios principais)⁹. Tačiau

⁸ 1920 metais darbų apie kalbos socialinį pasidalijimą, arba „socialinę dialektologiją“, pasirodo labai daug. Kai kurių pavadinimai yra stebėtinai panašūs į aštuntojo dešimtmečio sociolingvistikos darbus frankofonijos pasaulyje: be Danilov 1929, plg. Vinokur 1923, 1924; Jakubinskij 1924, 1930; Šor 1926; Sergievskij 1927; Čto čitajut 1928; Špil'rejn 1929; Žirmunskij 1929, 1936; Ivanov, Jakubinskij 1930.

⁹ Buzuk 1924. Kalbama apie jo 1918 metais Odesoje publikuoto darbo *Очерки по психологии языка (Apy-*

daugėjo straipsnių, siekiančių parodyti, kaip rusų kalba šiuo „perėjimo prie socializmo“ laikotarpiu atspindi klasių kovą. Diskursas apie kalbą yra artimas „marksistiniam“ diferenciniam (suskaldytos) visuomenės požiūriui: jei sovietinė Rusijos visuomenė *vis dar* padalinta į antagonistines klases, tad natūralu šio padalijimo pasekmių ir pėdsakų ieškoti pačioje kalboje.

Tokio tipo darbuose rusakalbių sovietų visuomenė yra visokia, tik ne homogeniška. Iš to išplaukia vienas ypatingas aspektas: įvairių klasių sambūvis yra ne kas kita, kaip laikinų skirtingų sluoksnių sambūvis. Be valdančiosios klasės čia dar *išlikusios* senosios klasės, atitinkančios senus gamybos būdus, nors tuo pat metu [235] formuojasi naujos gamybos jėgos. Taip padalijimas, senesnė visuomenės būseną, yra laikomas ne būtina socialumo sąlyga, o anomalija, kuriai bus lemta išnykti pereinant prie socializmo.

Jakubinskio nuomone, XX amžiaus pradžioje Rusijos valstietija buvo išlikusi klasė, siekianti prisitaikyti prie naujų gamybos būdų. Ji izoliuota, išsibarsčiusi. Tačiau kapitalistinis gamybos būdas ateina į šalį naikindamas tradicinį antstato bendravimo vektorių („valstietijos kalbą“) ir atneša savąjį antstatą – kapitalistinės rinkos santykių kalbą. „Valstietijos kalbos istorija kapitalizmo sąlygomis yra valstietijos aktyvios kalbų adaptacijos prie kapitalizmo kalbinių santykių istorija“ (Jakubinskij 1930, p. 85).

Jei kalba yra antstatas, tai visai normalu, kad keičiantis ekonominei bazei šis antstatas keičiasi taip pat. Bet 1929 metų „Didysis posūkis“ taip pat yra ir svarbus terminologijos paslydimas. Nuo ketvirtojo dešimtmečio dedamos pastangos ne tiek

braižos apie kalbos psichologiją) pakartotini leidimą.

nusakyti gyventojų sluoksnių būtį, kiek konstruoti naujai kurpiamą objektą. Šis objektas – nauja „literatūrinė kalba“, kuri iš darbininkų arba proletariato kalbos tuoj virs visos rusų liaudies kalba, o netrukus – ir rusų nacijos kalba. „Pakeitę savo aplinką, mes pakeičiame save. Mūsų Sąjungos [Sovietų], darbininkas ir kolūkietis, griaudamas senąjį gyvenimo būdą, statydamas socialistinę valstybę, tuo pat metu keičiasi patys. Kinta kasdieninio gyvenimo ir kalbos formos, keičiasi pasaulio vizija. [...] Šiandien senosios kultūros kalba, vadinama literatūrine kalba, tapo tokia apleista, tokia netinkama, skurdi, kad jau nebegali patenkinti darbininkų ir valstiečių masių kalbos poreikių. Darbininkų ir valstiečių kalbos tyrimas ir studijos mūsų rašytojams, dramaturgams, dėstytojams ir įvairiems socialiniams darbuotojams suteiks daug įvairių galimybių kuo plačiau naudoti autentišką darbininkų kalbą. Žinoma, šioje kalboje yra daug nebūtinų dalykų, ligos apraiškų, su kuriais mes privalome kovoti. Visa tai verčia būtinai sudaryti darbininkų ir valstiečių šnekamosios kalbos žodynus (Mirtov 1931, p. 191). [236]

1.2. Socialinė dialektologija

1930 metų pabaigoje Maskvoje, prisidengus marksizmu ir „teisinga metodologija“, paskutinį kartą pasipriešinama Marro idėjoms – omeny turima kalbininkų, pasivadinusių *Jazykfront*, grupė (*Kalbos fronto* pavadinimas kilo pagal analogiją su *Litfront* – *Literatūros frontu*). Jos nariai, visi jauni¹⁰, palaikė Marro pasekėjų nuomonę

¹⁰ Pagrindinis Jazykfronto atstovas buvo G. K. Danilovas (1896–1937), nuo 1917 metų Komunistų partijos narys ir Polivanovo doktorantas. Iš kitų garsesnių šios grupės narių paminėsime T. P. Lomtevą (1906–1972) ir J. V. Loją (1896–1969).

tam tikrais kalbos prigimties klausimais: kalba yra antstatas, ji yra klasinio pobūdžio. Pagrindinis jų argumentas – šiuolaikinė šnekamoji kalba yra vienintelis teisėtas kalbos mokslinės analizės objektas (todėl jie nepripažino maristinių „paleontologinių“ mokslinių tyrinėjimų).

Bet kurios mokslinės analizės išeities tašku jie laikė *empirinius faktus*. Šiandien tai būtų galima pavadinti „sociolingvistika“, bet labiau orientuota į praktiką reikalaujant, kad kalbininkų vaidmuo statant socializmą būtų aktyvus ir praktiškas. G. Danilovas bet kokia kaina siekė atskleisti proletariato kalbos ypatumus, kurie nebūdingi kitų klasių atstovų, ypač stachanoviečių (*rabočije udarniki*), kalbai. Akivaizdu, visuomenės pasidalijimas jam buvo *tapatus* kalbos pasidalijimui. Aiškiai reikalaudamas atsiskyrimo nuo tradicinės krypties kalbininkų, kurie, pasak jo, tesiekė atkurti senąją kalbos būseną, Danilovas savo darbą paskyrė socialinės atskirties sinchronijos studijoms. 1927 metų vasarą jis atliko kalbinę apklausą Poltavos srities Beliko miestelyje, Ukrainoje¹¹. Tikslas – pritaikyti praktiškai „kalbų procesų marksistinio mokymo metodologiją“ analizuojant vieną iš daugelio ukrainiečių tarmių, [...] nustatyti būdinguosius epochos, kurioje mes gyvename, t. y. Spalio revoliucijos epochos, kalbos procesus“ (Danilov 1929, p. 163). Beje, tyrinėtojo netenkinio vien paprasta empirinė faktų registracija: „[...] mes iškėlėme sau uždavinį šiuos faktus paaiškinti moksliskai (visų pirma parodyti, kaip kartais kalba tampa socialinės klasės garsiakalbiu ir klasių kovos įrankiu, kad galiausiai nurodytume bendras kiekvie-

¹¹ Publikuota Danilov 1929. Pastebėtina, kad visi šie tekstai yra nežinomi, išskyrus darbus iš rusų kalbos srities. Nei vienas jų nėra paminėtas ir sociolingvistikos antologijoje (Hymes 1964).

nos tarmės perspektyvas“ (Danilov 1929, p. 163).

Danilovą rėmė vietiniai partijos pareigūnai ir kaimo mokytojai, kurie jam padėjo surasti „tipiškus“ visų kaimui atstovaujančių socialinių klasių „atstovus“: neturtingus valstiečius (varguomenę *bednota*) ir turtinguosius valstiečius (buožes *kulaki*), suskirstytus pagal jų santykį su darbu (vieni yra išnaudojamieji, kiti išnaudojantys kito darbą). Taip suformuluota „tipiškų atstovų“ apibrėžtis *a priori* (juos Danilovas vadina savo apklausos „klientais *klienty*“). Kiekvienam „tipiškam atstovui“, supažindintam su tyrimo tikslais ir paprašytam papasakoti savo biografiją, jis skyrė du pašnekesius po dvi valandas. Danilovas pasižymėjo savo „klientų“ išsilavinimo lygį, jų socialinę padėtį, turimą turtą, pasitaikiusius tarties defektus, aprangos būdus ir t. t. Kalbininkas fiksavo, „kokios socialinės grupės atstovams būdingas vienoks ar kitoks kalbos posakis“. Danilovas taip pat naudojo ir rašytinę medžiagą, kuri artima žodinei kalbai: į Komunistų partiją stojančių kandidatų autobiografijas, sienlaikraščiams skirtus originalius straipsnius. Šiuos 25 pokalbius stebėjo „kalbos kultūrai neabejingi vietinės inteligentijos atstovai“ (Danilov 1929, p. 165). Per du anketavimo mėnesius surinkta medžiaga Danilovui leido parodyti „klasinių pasiskirstymą tyrinėjamoje tarmėje“, jos leksikoje, sintaksėje ir stiliuje.

Žinoma, mes susiduriame su klasikiniu tokio tipo apklausos ribotumu: nėra jokios galimybės *įrodyti*, kad vartotų žodžių ar posakių sąrašai yra *tipiški* socialinėms grupėms, kurias tyrėjas nusakė *a priori*: net jei jo „klientai“ nėra traktuojami kaip individai, o kaip „tipiški atstovai“, jam jie tėra *vienetai*, gauti be jokių statistinių tyrimų. *Tipiškumas* nėra tiriamas, jis pateikiamas iš anksto.

Tuoj pat po savo pasirodymo šis straipsnis sulaukė aršios kritikos¹². Jos priežastis – ne pats metodas, o tas pats grupės ribų klausimas. Danilovas buvo apkaltintas „fatalizmu“, nes jis esą tikrai „užrašęs“ faktą, kad proletariatas ir partijos aparatas Ukrainoje vartoja ne ukrainiečių, o rusų kalbą. Volfsono nuomone, Danilovas savo „radikalumu“ tik skatina rusinimo, taip pat ir šovinistinę politiką Ukrainos proletariato atžvilgiu. Tuo metu tikrai marksistinė pozicija traktuota kaip naikinti kliūtis tarp proletariato ir valstietijos, tarp miesto ir kaimo, tad būtina, kad darbininkai ir Partijos aparatas „įsisavintų kaimo kalbą“ (Ukrainoje, Baltarusijoje), kad jie „išmoktų gimtąją (*rodnoj jazyk*) valstietijos kalbą“¹³. [238] Tai yra „aljanso“ (*smyčka*) politika kalbotyroje.

Tačiau, kaip dažnai atsitinka, priešininkai prieina tas pačias prielaidas. S. Volfsonas, Baltarusijos akademijos narys, užsi puolė Danilovą dėl jo pozicijos kalbų mažumų klausimu, šiuo atveju – dėl baltarusių kalbos. Pirmoje straipsnio dalyje jis laikėsi griežtai antipuristinės pozicijos: nacionalinė kalba yra fikcija (plg. N. Marra), kiekvienoje kalboje yra dvi kalbos, taip pat, kaip ir kiekvienoje tautoje yra dvi tautos (Leninas), o kalba ir yra visuomenės struktūros atspindys: „Revoliucijų laikotarpiais įvykę pokyčiai kalboje atspindi naują galiąs santykių pasiskirstymą tarp klasių bei socialinės hegemonijos perėjimą iš vienos klasės į kitą“ (Vol’fson 1930, p. 10). Vienas įdomiausių straipsnio aspektų yra primygtinis akcentavimas, kad semantika nėra vienoda kalboje: „žodžiai keičia savo prasmę priklausomai nuo ideologijos tų,

¹² Vol’fson 1930; Kaganovič 1931.

¹³ Vol’fson 1930, p. 15.

kurie juos vartoja¹⁴. „Kalbų lūžio linijos klasinėje visuomenėje niekada neišnyksta. Laikais, kai „klasių kovos kurmis“ knisiasi visuomenės gelmėse, šios lūžio linijos yra viena iš daugelio kliūčių, leidžiančių dominuojančioms klasėms izoliuotis nuo žemesnių socialinių sluoksnių. Tie patys žodžiai nacionalinėje kalboje įgyja kitokią prasmę priklausomai nuo vienokios ar kitokios socialinės grupės dominavimo šioje tautybėje“ (Vol’fson 1930, p. 10).

Pavyzdžiui, Prancūzijos revoliucijos metu žodis *patriotas* (*patriote*) aristokratams reiškė *karaliaus vasalas* (*sujet du Roi*), o revoliucionieriams – *liaudies draugas* (*ami du peuple*). Piliетinio karo metu Rusijoje baltagvardiečiai vartojo žodį *товарищи* (*camarades, draugai*) su panieka kalbėdami apie komunistus, o pastarieji, savo ruožtu, naudojo tą patį žodį, tik pagiriamąja prasme, savo partijos nariams nusakyti. Atpažįstame P. Lafargue’o mintis, kurio brošiūra *La langue française pendant et après la Révolution* (Prancūzų kalba revoliucijos metu ir po jos, 1894) buvo išversta Sovietų Sąjungoje 1930 metais.

1920–1930 metais nenuilstamai ir skausmingai konstruojami diskurso apie kalbą objektai. Tačiau bendra kryptis išryškėja pirmojoje trečiojo dešimtmečio pusėje: [239] perėjimas iš dalomo į nedalomą, iš heterogeniškumo į homogeniškumą ypač akivaizdus kalbant apie liaudį. *Liaudis* (*narod*) iš *dalies* virsta *viskuo*, jos socialinę apibrėžtį pakeičia nacionalinė apibrėžtis. Žirmunskis, tirdamas kalbos problemas kapitalistinėse visuomenėse¹⁵,

nerizikuoja, kaip Jakubinskis ar Volfsonas, užkliudyti keblią Sovietų visuomenės problemą. Jam atrodo aišku, kad beklasė visuomenė negali būti padalyta kalbiniais pagrindais. Bet tada iškyla klausimas, ar tą grupę (visuomenę) sudarys viso pasaulio proletariatas, ar viena socialistinė tauta, o gal visa nacija kaip tokia? Kapitalistinė visuomenė, iš esmės padalyta į dvi pagrindines antagonistines klases, gali būti tik dvikalbė: „Tiesioginiai šiuolaikinės kapitalistinės visuomenės stebėjimai mums akivaizdžiai parodo, kad jos skirtumus lėmė klasiniai santykiai. Šalia dominuojančių klasių kalbos, kuri ir yra šios visuomenės vyraujanti kalba, vartojami ir kiti socialiniai dialektai: įvairios valstietiškos tarmės, smulkiosios miestų buržuazijos vulgarioji kalba (*prostorečie*), darbininkų, kalbančių ryškiu gimtųjų tarmių akcentu, kalba. Tiesą sakant, esminis kalbos raidos kapitalistinėje visuomenėje bruožas yra jos dvikalbystė: valdančiosios klasės *bendrinei kalbai* (terminija dar nėra pakankamai nusistovėjusi, *bendrinė kalba* dar kartais vadinama „bendrąja kalba“, „nacionalinė“, „literatūrinė“) priešpastatoma atskirų teritorinių padalinių (*razdroblennye*) subordinuotų socialinių grupių dialektai (valstietija, miesto smulkioji buržuazija, iš dalies proletariatas, ypač jo raidos pradžioje, kol jis dar nėra praradęs savo gyvybinių ryšių su valstietija ir smulkiąja buržuazija)“ (Žirmunskis 1936, p. 6).

Jei visi to laiko autoriai sutaria dėl to, kad padalytą visuomenę būtina atitinka kalbos padalijimas, nors tai iš principo panaikina pačią nacionalinės kalbos sąvoką, tai, priešingai, iškyla sudėtinga proble-

¹⁴ Po penkiasdešimties metų tai tapo pagrindine Michelio Pêcheux ir jam artimų tyrėjų teze, plg. Pêcheux 1975.

¹⁵ Pavyzdžiui, jis atkreipia dėmesį į stebinantį faktą, kad dominuojančios klasės kalba tuo pat metu yra ir oficialioji valstybės kalba, „ji dėstoma kaip gimtoji kal-

ba (*rodnoj jazyk*) netgi tais atvejais, kai iš tikrųjų vaiku gimtoji kalba yra vietinis dialektas (pavyzdžiui, kaimo mokyklose)“ (Žirmunskij 1936, p. 7).

ma – kaip sužinoti, ar sovietinė visuomenė (ir rusų *tauta*) jau yra beklasė visuomenė, taigi turinti vieną bendrą literatūrinę kalbą, ar vis *dar* tėra antagonistinių klasių visuomenė. Pastaruoju atveju reikia vienu metu mokytis *skirtingų kalbų, esančių toje pačioje kalboje*, ir darbuotis siekiant sukurti naują naujos hegemoninės klasės literatūrinę kalbą. Ir vėl du pasirinkimai: ar dvi skirtingas kalbas, ar du tos pačios kalbos variantus? Volfsonui ar Jakubinskiui yra aišku, kad [240] tai susiję su kalbomis, o ne tos pačios kalbos skirtingais variantais: baltarusių valstiečių kalba skiriasi nuo proletariato kalbos, todėl būtina *sukurti* naują bendrą kalbą, suteikti jai naują – proletarišką, sovietinį – *turinį*. „Numatyti nacionalinės kultūros kalbą, kaip visos liaudies masių gimtąją kalbą, sakė N. Marras, yra moksliskai nepagrįsta ir nerealu. Nacionalinė kalba, be savo socialinio statuso, be klasės, dabartiniu metu yra fikcija.“¹⁶ Jei, pasak Lenino, „kiekvienoje tautoje yra dvi tautos“, mes turime teisę sakyti, kad kiekvienoje kalboje yra dvi kalbos (Vol'fson 1930, p. 12–13)¹⁷. „Tos pačios nacijos skirtingų socialinių klasių kalbos tapatybę būtų galima nusakyti tik su viena sąlyga, – tik tada, jei šios klasės būtų sunaikinamos, o tai neįmanoma kapitalizmo sąlygomis. Skirtumas psichologijoje ir klasinės visuomenės klasinėje ideologijoje

gali tik determinuoti skirtingų klasių kalbas kaip skirtingas kalbas, nes kalba – tai ne tik techninė minčių ir jausmų perteikimo išraiškos priemonė, bet pirmiausia – su ideologija ir psichologija susijęs dalykas“ (Ivanov, Jakubinskij 1920, p. 62).

Ketvirtajame dešimtmetyje vis labiau suplakamos klasinės kalbos ir hegemoninės klasės literatūrinės kalbos sąvokos, hegemoninė klasė netrukus pavadinama „visa liaudimi“. [241] „Mūsų pradedantieji rašytojai negalės būti nei sąmoningais šiuolaikinės rusų kalbos istorijos dalyviais, nei jai vadovauti (beje būtent tai jie ir privalo daryti) aiškiai neįsisąmoninę šiuo metu rusų kalboje ryškėjančių procesų klasinio pagrindo, o ypač – šiuolaikinės rusų kalbos klasinės sudėties.“ (Jakubinskij 1930, p. 80)

2. Kalba – viena: grįžimas prie tvarkos (kūno)

Palaiapsniui iš (vidinio) padalijimo lieka (išorinis) išskirtinumas vieningo diskurso naudai: „visa liaudis“ kalba unikalioji kalba: nacionalinė, kuri netrukus taps nacionaline *literatūrine* kalba. Horizontalios pertvaros panaikinamos vertikalių ribų naudai. Toks perėjimas iš klasės į tautą (kaip privilegijuotą diskurso apie kalbą objektą) yra tolygus perėjimui iš padalinio į sąjungą arba, tiksliau, – perėjimui į neskaidomą visumą¹⁸.

Stalino, vėliau ir Brežnevo valdymo laikotarpiais, tauta yra sudaryta kaip vientisa politinė, neprieštaringa, nesusiskaldžiusi į antagonistines grupes erdvė, ji harmoninga, joje atskiri individai visiškai

¹⁶ Marr 1928, p. 142.

¹⁷ Volfsonas čia daro užuominą apie garsųjį Lenino straipsnį, parašytą 1913 m. «Критические заметки по национальному вопросу» („Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu“): „Visiems socionacionalistams mes pasakysime, kad kiekvienoje šiuolaikinėje tautoje yra dvi tautos. Kiekvienoje nacionalinėje kultūroje yra dvi nacionalinės kultūros. Yra didžioji Puriškevičių, Gučnovų ir Strujevų rusų kultūra, bet taip pat yra ir didžioji rusų kultūra, kurią apibūdina Černyševskio ir Plechanovo vardai. Tos pačios dvi kultūros yra ir Ukrainoje, ir Vokietijoje, ir Prancūzijoje, ir Anglijoje, pas žydus ir t. t.“ (O.C. T. XVII, p. 143).

¹⁸ Apie tai, kad kiekviena bendruomenė, net „dirbtinės kilmės“, kaip esperantiškai kalbančiųjų bendruomenė, gali būti gyvybinga tik dėl savo nesibaigiančio susiskirstymo, plg. Michéa 1979.

susilieja su mase (grupe) be jokių vidinių grupelių, be tarpininkų, ši politinė erdvė yra visapusiškai atsiskyrusi nuo Kito (užsienio pasaulio), kuris traktuojamas kaip išorinis. Taip sukuriama nauja topologija: rusų proletaras jau yra rusiškas dar prieš jam tampant proletaru, o juk trečiajame dešimtmetyje buvo priešingai.

Šis naujasis diskurso apie kalbą SSRS laikotarpis turi daug panašumų su ankstesniuju laikotarpiu, ypač kolektyvo pervertinimo individo nenaudai prasme. Pasikeitė tik išorinės kolektyvo ribos, susižavėjimas kolektyvu liko. Taigi 1929 metais Meščaninovas perėjimo iš kolektyvinės į asmeninę nuosavybę istorijoje įrašo potvarkį dėl asmeninių įvardžių vartojimo: „Asmeniniai įvardžiai ir vienaskaitos sąvoka yra susijusios su žmogaus asmeniniu suvokimu, t. y. su vėliau atsiradusiu visuomenės reiškiniu. Asmeniniai įvardžiai atsirado po savybinių įvardžių, nurodančių priklausomybę ne pavieniams asmenims, o visai bendruomenei. Be to, šie įvardžiai, pasirodę anksčiau, nėra pradiniai, jie yra glaudžiai susiję su nuosavybės teisės suvokimu (Meščaninov 1929, p. 87).

Suprantama, bet dabar labiausiai stebina toliau tęsiamas diskursas, kuris rusų kalbotyros romantiškuoju laikotarpiu ieškos kolektyvinio principo pervertinimo garantijų. Gorkis, kurio 1909 metais

parašytas tekstas yra nuolat cituojamas jau nuo ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos, rašo: „Liaudis – ne tik jėga, kurianti visas materialines vertybes, ji yra unikalus ir neišsenkantis dvasinių vertybių šaltinis. [...] [242] Mituose ir epuose, kaip ir kalboje, pagrindinis mūsų epochos variklis – visos liaudies kolektyvinė kūryba, o ne individuali vieno asmens nuomonė. „Kalba, kaip sako Buslajevas¹⁹, buvo sudėtinė, pagrindinė šios neapbrėptamos veiklos dalis, toje veikloje kiekvienas žmogus dalyvauja aktyviai, bet dar neišsiskirdamas iš visos vieningos liaudies masės“. Kalbos sudarymas ir formavimas yra kolektyvinis procesas, tą įtikinamai parodo ir kalbotyra, ir kultūros istorija“²⁰.

Prasidėjus ketvirtajam dešimtmečiui, taip pat ir vėliau, Brežnevo laikais, bus manoma, kad *visa liaudis* kalba unikalios tautos kalba – „literatūrine rusų kalba“. Bet koks kalbos padalijimas atmetamas vienbalsio diskurso naudai.

Tęsinys kitame numeryje.

*Iš prancūzų kalbos vertė
Vilhelmina Vitkauskienė*

¹⁹ Fiodoras Ivanovičius Buslajevas (1818–1897), slavų kalbotyros profesorius Maskvos universitete nuo 1847 iki 1881 m.

²⁰ GORKI, M., 1909. Razrušenie ličnosti. In: GORKI, M., 1953. *Sobr. soč.* 24 t. Moskva: Goslitizdat, 26–27.

Literatūra

BAUDOUI DE COURTENAY, J., 1904. Jazyk i jazyki. In: *Enciklopedičeskij slovar' Brokhausaua i Efrona*. T. 81.

BUZUK, P., 1924. *Osnovnye voprosy jazykoznanija*. Moskva: Dumnov.

Čto čitajut vzroslye rabočie i služaščie po belletristike, 1928. Materialy vyboročnogo obšledovanija čitatel'skix formuljarov moskovskix

profsojuznyx bibliotek. Moskva: Izd. MGSPS Trud i kniga.

DANILOV, G., 1929. Jazyk obščestvennogo klassa (po dannym govora mest. Belik Poltavsko-gokrug). In: *Učenyje zapiski Instituta jazyka i literatury RANION*. Vyp. 3. Moskva, 163–194. Prieiga: <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/DANILOV29/txt.html>.

- E. D. R., 1979. *Russkij jazyk – Enciklopedija*. Éd. F. FILIN. Moskva.
- HYMES, D. (éd.), 1964. *Language in Culture and Society, a Reader in Linguistics and Anthropology*. New York: Harper and Row.
- IVANOV, A., JAKUBINSKIJ, L., 1930. Klasovyyj sostav sovremennogo russkogo jazyka: jazyk krest'janstva. *Literaturnaja učeba*, n° 6, 51–66. Prieiga: <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Ivanov-Jakubinskij-30.html>.
- JAKUBINSKIJ, L., 1924. O sniženii vysokogo stilja u Lenina. *LEF*, n° 1 (5), 71–80.
- JAKUBINSKIJ, L., 1930. Stat'ja četvertaja. Klassovyyj sostav sovremennogo russkogo jazyka: jazyk krest'janstva. *Literaturnaja učeba*, n° 4, 80–92.
- KAGANOVIČ, S. K., 1931. Bor'ba s velikoderžavnym šovinizmom i mestnym nacionalizmom v oblasti jazykovedenija. *Literatura i iskusstvo*, n° 4, 88–95. Prieiga: <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Kaganovich31.html>.
- LAFARGUE, P., 1894. La langue française avant et après la Révolution. *L'Ere nouvelle*. Rééd. In: Éd. L. J. CALVET. *Marxisme et linguistique*. Paris: Payot, 1977, 79–144. Vertimas į rusų kalbą: LAFARG, P., 1930. *Jazyk i revoljucija. Francuzskij jazyk do i posle revoljucii*. Moskva–Leningrad: Academia.
- MARR, N., 1924. *Jafetičeskaja teorija*. Baku: Azgiz.
- MEŠČANINOV, I., 1929. *Vvedenie v jafetologiju*. Leningrad: Priboj.
- MICHEA, J.-C., 1979. Kial venkis esperanto? *Critique*, n° 387–388, 661–674.
- MIRTOV, A. V., 1931. Sostavlenie oblastnogo rabočego slovarja. *Russkij jazyk v sovetskoj škole*, n° 5, 191–192.
- PÊCHEUX, M., 1975. *Les vérités de La Palice*. Paris: Maspero.
- SERGIEVSKIJ, M., 1927. Problemy social'noj dialektologii v istorii francuzskogo jazyka XVI–XVII vv. In: *Učenyje zapiski In-ta jazyka i literatury RANION*. T. 1 (Lingvističeskaja sekcija), 20–33.
- ŠOR, R., 1926. *Jazyk i obščestvo*. Moskva: Rabotnik prosveščeniya.
- ŠPIL'REJN, I. N., REJTYNBARG, D. I., NECKIJ, G. O., 1929. *Jazyk krasnoarmejca*. Moskva–Leningrad: Gos. In-t eksperimental'noj psichologii. Sekcija psichotexniki.
- VINOKUR, G., 1923. Jazyk nêpa, očerk pervyj. *Nakanune*, 273, 1 marta, 2–3. Jazyk nêpa, očerk vtoroj. *Nakanune*, 353, 8 ijulja, 2–3.
- VINOKUR, G., 1924. Jazyk našej gazety. *LEF*, n° 2(6), 117–140.
- VOLFSON, S., 1930. Jazyk i klassovaja bor'ba. *VARNITSO*, n° 5, 10–20. Prieiga: <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Volfson30.html>.
- ZAPATA, R., 1983. *Les luttes philosophiques en URSS (1922–1931)*. Paris: PUF.
- ŽIRMUNSKIJ, V., 1929. Problemy kolonial'noj dialektologii. *Jazyk i literatura*, 3. Leningrad, 179–220.
- ŽIRMUNSKIJ, V., 1936. *Nacional'nyj jazyk i social'nye dialekty*. Leningrad: Xudožestvennaja literatura.